Qabul qilindi: 3-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 8-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 13-oktabr 2026-yil

MUAMMONI BIRGALIKDA BELGILASH VA MANFAATLARNI KELISHTIRISHNING INNOVATSION TASHABBUSLARDAGI KOMMUNIKATIV-RATSIONAL ASOSLARI

КОММУНИКАТИВНО-РАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ СОВМЕСТНОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОБЛЕМ И СОГЛАСОВАНИЯ ИНТЕРЕСОВ В ИННОВАЦИОННЫХ ИНИЦИАТИВАХ

COMMUNICATIVE-RATIONAL FOUNDATIONS OF JOINT PROBLEM IDENTIFICATION AND CONCILIATION OF INTERESTS IN INNOVATIVE INITIATIVES

Usmonov Ne’matullo Akmalovich

Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi

Orcid: 0009-0005-4466-4321

Annotatsiya. Maqolada innovatsion tashabbus muammosini birgalikda belgilashning shartlari o‘rganiladi. Kommunikativ ratsionallik instrumental hisob va manfaatlar savdolashuvidan farqlanadi. Kun tartibini ochish, dalillar almashuvi va kelishuvni qayta ko‘rish tartibi ishlab chiqiladi. Ishtirok tengligi, muqobil talqin, ozchilik e’tirozi va institutsional javob mezonlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ ratsionallik, muammoni birgalikda belgilash, deliberatsiya, manfaatlar, kelishuv, ozchilik e’tirozi, institutsional javobgarlik.

Аннотация. В статье раскрываются условия совместного определения инновационной проблемы. Коммуникативная рациональность отличена от расчёта и торга между интересами. Разработана процедура обсуждения повестки, обмена основаниями и пересмотра. Критерии учитывают равное участие, несогласие меньшинства и обратную связь.

Ключевые слова: коммуникативная рациональность, совместное определение

проблемы, делиберация, интересы, согласование, несогласие, ответственность.

Abstract. This article investigates the conditions for jointly defining a problem in innovative initiatives. Communicative rationality is distinguished from instrumental calculation and bargaining. A procedure links agenda formation, reason exchange and the revision of provisional agreement. Criteria address equal participation, minority objections and institutional responsiveness.

Keywords: communicative rationality, joint problem framing, deliberation, interests, agreement, dissent, institutional accountability.

Kirish

Innovatsion tashabbusni muhokama qilishda «qanday yechim kerak?» degan savoldan oldin «muammo nimadan iborat?» degan savol turadi. Muammo ta’rifi maqsadni, muhim deb hisoblanadigan dalillarni va suhbatga kim jalb etilishini belgilaydi. Shuning uchun tayyor loyihaga fikr bildirish bilan uning kun tartibini birgalikda shakllantirish aynan bir jarayon emas. Mazkur maqolaning boshlang‘ich tezisiga ko‘ra, muammo ta’rifini o‘zgartirish imkoniyati bo‘lmagan ishtirok tashabbusning kommunikativ asoslanganligini to‘liq ta’minlay olmaydi. Bu normativ tezis real tashkilotlar bo‘yicha umumlashtirilgan empirik natija sifatida qo‘yilmaydi. S.K.Turabova munozarani ilmiy bilish faoliyatining tarkibiy qismi sifatida tahlil qiladi [1]. A.A.Saidovning madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalariga doir tadqiqoti esa fikrni boshqa tushunish muhiti bilan bog‘lash masalasini pedagogik tayyorgarlikka olib kiradi [2]. Mazkur maqolada ushbu yo‘nalishlar munozarani faqat navbatma-navbat gapirish emas, bir-birining da’vosi va asosini anglash jarayoni sifatida ko‘rish uchun qiyoslanadi. Bunda ilmiy munozara, madaniyatlararo muloqot va innovatsion qaror aynanlashtirilmaydi; ular orasidagi konseptual bog‘lanishning chegarasi saqlanadi.

Asosiy muammo tashabbus ishtirokchilarining manfaatlari turlicha bo‘lgan sharoitda qarorni qanday asoslash mumkinligidir. Manfaatlar bir xillashishi shart emas, lekin ularning mavjudligini yashirish ham muloqotni kuchaytirmaydi. Mazkur ishda kelishuv boshqa tomonning fikrini butunlay qabul qilishdan ko‘ra, qaysi qaror qanday asosda va qaysi

cheklov bilan qo‘llab-quvvatlanayotganini aniqlashtirish sifatida talqin qilinadi. Shu ma’noda konsensusning tashqi belgisi, masalan, yig‘ilish yakunidagi umumiy rozilik, dalillar ko‘rib chiqilganining yetarli isboti emas.

Tadqiqotning maqsadi innovatsion tashabbuslarda muammoni birgalikda belgilash va manfaatlarni kelishtirishning kommunikativ-ratsional shartlarini ishlab chiqishdir. Asosiy savol hokimiyat, bilim va resurs tafovutlari mavjud sharoitda qaror asoslarini qanday ochiq va qayta ko‘riladigan qilish mumkinligidan iborat.

Materiallar va metodlar

Maqola normativ-konseptual tadqiqot sifatida tuzildi. Deliberatsiya bu yerda qaror oldidan asoslarni o‘zaro tushuntirish, tekshirish va qayta ko‘rishga yo‘naltirilgan muhokama ma’nosida ishlatiladi. Bu barcha ishtirokchilar bir xil fikrga kelishi shart degan ta’rif emas. Korpus to‘liq sistematik adabiyotlar sharhi sifatida taqdim etilmaydi.

Tushunchaviy tahlilda kommunikativ asoslash, instrumental hisob va manfaatlar bo‘yicha savdolashuv farqlandi. L. V. Sharakhina korporatsiya-fuqaro kontekstida kommunikativ ratsionallikni muhokama qiladi [4]. Mazkur manbadan korporativ amaliyotga oid raqamlarni ta’limga ko‘chirish uchun emas, harakatni faqat natijaga erishish vositasi va o‘zaro asoslash jarayoni sifatida ko‘rish o‘rtasidagi farqni ochish uchun foydalanildi. Universitet tashabbuslariga tatbiq qilish maqolaning o‘z normativ kengaytirishidir.

Qiyosiy rekonstruksiya orqali muhokama oldi, muhokama payti va qarordan keyingi shartlar ajratildi. W. Outhwaite ma’rifat va ratsional asoslash masalalarini tarixiy-falsafiy nuqtayi nazardan muhokama qiladi [6]. Bu manba kommunikativ ratsionallikni ijtimoiy taraqqiyotning avtomatik kafolati sifatida talqin qilmaslik uchun muhim. Maqolada ochiq asoslash ideali bilan haqiqiy muassasalarning resurs va vakolat cheklovlari orasidagi tafovut yashirilmaydi; aynan shu tafovut tartibni loyihalashning muammosi sifatida olinadi.

Natijalar

Muammoni birgalikda belgilashning tuzilishi. Birinchi natija muammoni belgilashda uch qatlamni ajratishdir. Tavsifiy qatlam nimadir yuz berayotgani haqidagi da’volarni,

sababiy qatlam uning nima uchun sodir bo‘layotgani haqidagi taxminlarni, normativ qatlam esa nima uchun bu holat muammo hisoblanishi va kim uchun o‘zgarish zarurligini qamrab oladi. Ushbu qatlamlar farqlanmasa, bahs fakt yuzasidami, sabab haqidami yoki maqsadga doirmi, aniqlash qiyinlashadi. Har bir qatlam uchun muhokamaga tegishli asos va ishtirokchilar doirasi alohida ko‘rsatilishi kerak.

Masalan, faraziy ta’lim tashkilotida «yangi xizmatdan kam foydalanilmoqda» degan da’vo tavsifdir. «Buning sababi xodimlarning yangilikka qarshiligi» esa sababiy taxmin bo‘lib, tavsifning o‘zidan kelib chiqmaydi. «Xizmatdan foydalanish oshishi shart» degan talab esa maqsadni ifodalaydi va mustaqil asoslashga muhtoj. Mazkur uch fikrni bitta muammo ta’rifi sifatida berish muqobil tashxisni oldindan cheklaydi. Birgalikda belgilash tartibida ishtirokchilar faqat taklif etilgan yechimga emas, ushbu qatlamlarning har biriga e’tiroz bildira olishi kerak. G.Smith iqlim assambleyalari tajribasini muhokama qilib, deliberativ jarayonning tashkiliy dizayni va qarorlar bilan aloqasini tahlil qiladi [5]. Mazkur maqola bu tajribani universitetlar uchun tayyor empirik model sifatida qabul qilmaydi. Undan kelib chiqadigan konseptual savol shuki, muhokama qanday vakolatga ega ekani va uning natijasiga kim javob berishi oldindan aniqlanganmi? Vakolat noaniq bo‘lsa, sifatli muloqot ham faqat maslahat bayonnomasiga aylanib qolishi mantiqan mumkin. Shuning uchun mandat tashqi qo‘shimcha emas, kommunikativ tartibning bir qismidir.

Manfaatni tan olish va asosni tekshirish. Ikkinchi natija manfaat bilan uning ommaviy asosini farqlashdir. Ishtirokchi vaqt, mablag‘, kasbiy mustaqillik yoki xizmat sifati bilan bog‘liq manfaatga ega bo‘lishi mumkin. Uning manfaatdorligi fikrini avtomatik ravishda noto‘g‘ri qilmaydi. Biroq «bu men uchun qulay» degan izoh umumiy qarorni asoslash uchun har doim yetarli emas. Muayyan manfaatning boshqalarga qanday ta’sir qilishi, nima uchun himoya qilinishi va qanday muqobil vosita bilan ta’minlanishi mumkinligi muhokama qilinadi. Shu tariqa manfaat yashirilmaydi, tekshiriladigan shaklga keltiriladi.

Kommunikativ ratsionallik savdolashuvni butunlay bekor qilishni anglatmaydi. Resurs taqsimotida murosa kerak bo‘lishi mumkin, biroq undan oldin taqsimlanadigan resursning chegarasi va himoya qilinishi zarur talablar ochiladi. Masalan, qulayliklar o‘rtasida

almashuv qilish mumkin, ammo ishtirokchini asossiz kamsitmaslik talabi oddiy muzokara predmeti sifatida kamaytirib yuborilmasligi kerak. Bu maqolaning normativ pozitsiyasidir. U manfaatlar muvofiqlashuvini faqat kuchlar nisbatining natijasi emas, asoslar orqali chegaralanadigan jarayon sifatida talqin qiladi. E.V.Biricheva ishonchning ekzistensial ma’nosini tahlil qiladi [3]. Mazkur maqolada ishonch barcha xulosaga tekshiruvsiz rozilik berish bilan tenglashtirilmaydi. Aksincha, protseduraviy ishonch e’tiroz bildirish mumkinligi, uning jiddiy ko‘rib chiqilishi va javobning izchil berilishi orqali mustahkamlanishi kerak degan taklif ilgari suriladi. Ishtirokchi qaror bilan to‘liq rozi bo‘lmasa ham, uning sabablari yashirilmaganini bilishi mumkin. Shuning uchun norozilikning mavjudligi muloqot muvaffaqiyatsizligining avtomatik belgisi emas.

Kelishuvning vaqtinchalik va qayta ko‘riladigan maqomi. J.S.Fishkin ommaviy deliberatsiyani fuqarolarning o‘ylangan qarashlari bilan bog‘lab muhokama qiladi [8]. Ushbu yo‘nalishdan kelib chiqib, maqolada dastlabki xohish bilan dalillar muhokamasidan keyingi pozitsiya farqlanadi. Biroq qarash o‘zgarmagani ishtirokchi mulohaza yuritmaganini bildirmaydi. Muayyan pozitsiya muqobil asoslar ko‘rib chiqilgandan keyin mustahkamlanishi ham mumkin. Natijani faqat qancha kishi fikrini o‘zgartirgani bilan emas, qarorni qanday asoslay olishi bilan tekshirish taklif etiladi.

Kelishuv vaqtinchalik deb belgilanishi uning majburiy kuchini yo‘qotish emas. U qaror qaysi dalillar, resurslar va ta’sir haqidagi taxminlar ostida qabul qilinganini ko‘rsatadi. Sharoit o‘zgarsa, oldingi kelishuvni qayta ko‘rish uchun asos paydo bo‘ladi. Shu sababli qaror hujjatida amalga oshirish vazifasidan tashqari tekshirish nuqtasi, kutilmagan zarar aniqlangandagi harakat va murojaat tartibi ko‘rsatilishi taklif qilinadi. Kelishuvni bir marta imzolangan hujjat emas, javobgarlik bilan davom ettiriladigan munosabat deb ko‘rish ushbu natijaning mohiyatidir.

1-jadval

Innovatsion tashabbusdagi kommunikativ tartib mezonlari

Bosqich	Kommunikativ talab	Qayd etiladigan natija	Asosiy xavf
Kun tartibini ochish	Muammoning o‘ziga e’tiroz bildirish mumkin.	Dastlabki va muhokamadan keyingi ta’rif.	Yechim oldindan tanlanib, muhokama rasmiylashadi.
Tushunishni ta’minlash	Atama va dalillar tushunarli izohlanadi.	Kelishilgan tushuncha va ochiq qolgan farqlar.	Kasbiy til ayrim ishtirokchilarni chetlashtiradi.
Asoslar almashinuvi	Manfaat va umumiy asos ajratiladi.	Taklif, uning sababi va boshqalarga ta’siri.	Kuch yoki obro‘ dalilning o‘rnini bosadi.
Muqobillarni tekshirish	Bitta variant bilan cheklanilmaydi.	Rad etilgan muqobil va rad etish sababi.	Tayyor variantni tasdiqlash konsensus deb ataladi.
E’tirozni saqlash	Ozchilik qarashi yo‘qotilmaydi.	Kelishmovchilik va qolgan xavflar qaydi.	Yakdillik bosimi norozilikni yashiradi.
Javob va qayta ko‘rish	Vakolatli organ mazmunli javob beradi.	Qaror asosi, mas’ul tomon va qayta ko‘rish sharti.	Muhokama qarorga ta’sirsiz maslahat bo‘lib qoladi.

J.Habermas raqamli muhitdagi ommaviy sohaning keyingi tarkibiy o‘zgarishlarini normativ va empirik savollar o‘rtasidagi farqni saqlagan holda muhokama qiladi [7].

Muhokama

Faraziy universitetda talabalarning mustaqil ishlarini qo‘llab-quvvatlaydigan yangi maslahat markazi tashkil etish muhokama qilinsin. Ma’muriyat tashkiliy samaradorlikni, o‘qituvchilar ish yuklamasini, talabalar esa maslahatning mazmuni va murojaat qulayligini muhim deb bilishlari mumkin. Bu real universitet yoki guruhlarning haqiqiy qarashlari

haqida da’vo emas. Misol bir xil loyiha turli savollarga javob sifatida talqin qilinishi mumkinligini ko‘rsatadi. Agar muammo faqat «markaz yo‘q» deb qo‘yilsa, boshqa yechimlar muhokamadan chetda qoladi.

Birgalikda belgilash tartibida avval qaysi yordam yetishmayotgani va bu haqdagi dalillar ajratiladi. Keyin markaz tashkil etish, mavjud konsultatsiyani qayta tashkil qilish yoki o‘quv materialini aniqlashtirish kabi muqobillar tekshiriladi. Ishtirokchilar o‘z manfaatini yashirmasdan bayon qiladi, lekin har bir taklifning boshqalarga ta’sirini ham ko‘rsatadi. Qaror qabul qiluvchi organ muhokama natijasidan nimani olgani va nimani nima sababdan qabul qilmaganini izohlaydi. Bu ketma-ketlik tayyor muassasa loyihasi emas, kommunikativ mezonlarning ishlash mantig‘ini ko‘rsatadigan taklifdir.

Pedagogning bu jarayondagi vazifasi tayyor konsensusga erishishni majburlash emas. U dalil va manfaatni ajratishga, muqobil izohni tushunarli qilishga hamda qarshi fikrni shaxsiy hujumdan farqlashga yordam beradi. Ishtirokchilar bir-birining pozitsiyasini o‘sha pozitsiya egasi tan oladigan shaklda qayta bayon qilishi mumkin. Keyin kelishuv va kelishmovchilik alohida qayd etiladi. Bunday mashqning amaliy samaradorligi hozirgi maqolada isbotlanmagan; u kommunikativ kompetensiyani o‘qitishda sinab ko‘rish mumkin bo‘lgan metodik yo‘nalish sifatida tavsiya etiladi.

Kuchlar tafovuti va soxta konsensus. Birinchi jiddiy e’tiroz rasmiy tenglik vakolat va resurs tafovutlarini bartaraf etmasligidir. Rahbar va talaba bir xil vaqt gapirganida ham, ularning keyingi oqibatlardan xavotiri bir xil bo‘lishi shart emas. Mazkur mulohaza aniq tashkilotdagi holat haqida fakt emas, protseduraning yetarliligiga qaratilgan qarshi misoldir. Shuning uchun teng ishtirok faqat nutq vaqtiga qisqartirilmaydi. Yozma yoki maxfiy fikr bildirish, mustaqil moderator, tushunarli axborot va rad etish sababini talab qilish imkoniyati normativ himoya vositalari sifatida ko‘rib chiqiladi.

Ikkinchi e’tiroz konsensus bosimi bilan bog‘liq. Tashabbus «hamma qo‘llab-quvvatladi» degan natijaga bog‘lab baholansa, kelishmovchilikning yozilishi muvaffaqiyatsizlikdek ko‘rinishi mumkin. Taklif etilgan yondashuvda esa ozchilik e’tirozining aniq saqlanishi kelishuvni kuchsizlantirish emas, uning chegarasini ko‘rsatish

vazifasini bajaradi. Umumiy qaror qabul qilinishi mumkin, lekin qaysi xavf borasida kelishuvga erishilmagani yo‘qotilmaydi. Keyingi tekshiruv aynan shu xavfga qaytish imkoniyatini saqlashi lozim. Shunday qilib, kelishuv bilan yakdillik farqlanadi.

Uchinchi e’tiroz barcha manfaatni bir vaqtda qondirishning imkoni bo‘lmasligidir. Maqola bunday imkoniyatni va’da qilmaydi. Kommunikativ ratsionallik har bir ishtirokchi foyda oladigan ideal taqsimotni kafolatlash emas, muqarrar yo‘qotishlar nimaga asoslanayotganini ochiq muhokama qilish talabidir. Qaysi muqobil rad etilgani, yuk kimga tushgani va zararni yumshatishning qanday yo‘li ko‘rilgani bayon qilinadi. Natijada qoniqmaslik butunlay yo‘qolmasligi mumkin, lekin qaror o‘zboshimcha asoslanishdan tekshiriladigan asoslashga o‘tadi.

Empirik tekshirishning chegaralari. Tartibni tekshirish uchun ishtirokchilar soni yoki yig‘ilish davomiyligi yetarli ko‘rsatkich emas. Muammo ta’rifi muhokama davomida o‘zgarganmi, yangi muqobil kiritilganmi, e’tirozga mazmunli javob berilganmi va vakolatli organ o‘z qarorini asoslaganmi, alohida o‘rganilishi zarur. Bunday tadqiqotda bayonnomalar, dastlabki va yakuniy loyiha variantlari hamda ishtirokchilarning jarayon haqidagi qarashlari qiyoslanishi mumkin. Bular kelgusi tadqiqot yo‘nalishlari; hozirgi maqolada ushbu ma’lumotlar yig‘ilgani yoki tahlil qilingani da’vo etilmaydi.

Konsepsiyaning amaliy cheklovi vakolatli organ javob berish majburiyatini qabul qilmasa yaqqol ko‘rinadi. Sifatli muloqotning o‘zi tashkiliy kuchga aylanishini kafolatlab bo‘lmaydi. Shuningdek, xavfsiz e’tiroz sharoiti bo‘lmasa, ochiq asoslash talabi faqat tashqi rasmiyatchilik bo‘lib qolishi mumkin.

Xulosa

Innovatsion tashabbusning kommunikativ asoslanganligi tayyor yechimga rozilik olishdan emas, muammoning tavsifiy, sababiy va normativ qatlamlarini birgalikda aniqlashtirishdan boshlanadi. Manfaatlarni kelishtirish ularni yo‘qotish yoki yashirish emas, boshqalarga tushunarli asoslar bilan bog‘lashdir. Maqolada kelishuv yakdillikdan farqlanib, ma’lum shartlar ostida qabul qilingan va qayta ko‘rilishi mumkin bo‘lgan qaror sifatida talqin qilindi. Taklif etilgan tartib kun tartibiga ta’sir, tushunarli dalil, muqobil talqin,

ozchilik e’tirozi va institutsional javobni birlashtiradi. Faoliyat uchun uning qiymati muloqotni tashqi nutq faolligidan asoslarni tekshirish va javobgarlikni bo‘lishish darajasiga olib chiqish imkoniyatidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Turabova, S. K. (2024). Munozara – ilmiy bilish faoliyatining tarkibiy qismi sifatida. International Scientific Journal of Biruni, 3(2). (p. 221–225).

2. Saidov, A. A. (2023). “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarda madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari, 3(10). (p. 218–224). DOI: 10.47390/SP1342V3I10Y2023N31

3. Биричева, Е. В. (2023). Экзистенциальный смысл доверия. Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтология, 39(1). (p. 4–17). DOI: 10.21638/spbu17.2023.101

4. Шарахина, Л. В. (2026). Коммуникативная рациональность корпорации-гражданина. Litera, 4. (p. 253–261). DOI: 10.25136/2409-8698.2026.4.74642

5. Smith, G. (2024). Learning from the first wave of climate assemblies. In: Deliberative Democracy and Climate Change: Exploring the Potential of Climate Assemblies in the Global South. Stockholm: International IDEA. (p. 26–51).

6. Outhwaite, W. (2018). Habermas and (the) Enlightenment. Philosophical Inquiry, 42(1–2). (p. 1–13). DOI: 10.5840/philinquiry2018421/21

7. Habermas, J. (2022). Reflections and Hypotheses on a Further Structural Transformation of the Political Public Sphere. Theory, Culture & Society, 39(4). (p. 145–171). DOI: 10.1177/02632764221112341

8. Fishkin, J. S. (2018). Introduction. In: Democracy When the People Are Thinking: Revitalizing Our Politics Through Public Deliberation. Oxford University Press. (p. 1–12). DOI: 10.1093/oso/9780198820291.003.0001